

Karasszon Dénes

Kováts Mihály, a polihisztor „orvosnagy”

Népek, nemzetek fennmaradásának, országok, birodalmak kialakulásának történetét tanulmányozva megállapíthatjuk, hogy Európa a kereszténység hatalomra jutása: a vallásos hit terjesztése, erkölcsi szabályainak megszilárdítása mellett a keresztény egyház tudományokat és művészeteket is felkaroló iskolapolitikájának, mindennekfelett egyetemeken fejlesztett orvostudományának köszönheti felemelkedését és hegemóniáját. „Templom, kórház és iskola egysége” alkotja azt a *tripódiumot*, amely szilárd alapot szolgáltat minden hatalom megszerzéséhez és megőrzéséhez. Ez a megállapítás – mutatis mutandis – országokon belül akár nemzeti- és vallási kisebbségekre, illetve felekezetekre is érvényes.

Az elmondottak fényében sajnálattal kell megállapítanunk, hogy a hazai reformáció történetírói – az egyháztörténeti és valásfilozófiai szempontok kidomborításához képest – kevés figyelmet fordítottak a protestáns orvostudósok működésének a protestantizmus terjedését és erősödését is elősegítő tevékenységére. Ugyanakkor orvostörténészeink sem hangsúlyozták kellőképpen a reformációnak az orvostudomány fejlődésében új korszak megnyitását eredményező örvendetes hatását.

A téma egészének áttekintésére itt nem vállalkozhatunk. Megvilágítására viszont alkalmasnak véljük a reformkorban megalakult tudományos akadémiánk elsők között (1832) megválasztott levelező tagjai

egyikének, a 250 évvel ezelőtt született *Kováts Mihály* (1762–1851) orvosdoktor életének, működésének felidézését.

Önéletrajzát ismerjük: az – akkori nevén – Magyar Tudós Társaság levelező tagjává történő megválasztásához szükséges okiratot ugyanis az MTA akkori „titoknoká” Döbrentei Gábor felszólítására be kellett nyújtania. Kováts Mihály az akkori Abaúj vármegye Korlát községében szolgálatot teljesítő református lelkész gyermekeként született 1762. július 4-én. Iskoláit a Sárospataki Református Kollégiumban kezdte. A *humaniorák* elsajátítása után Lőcsére ment, ahol az 1793-ban felállított evangélikus teológiai tanszék hallgatójaként tudását teológiai ismeretek elsajátításával egészítette ki. Egyidejűleg német és francia nyelvismeretét fejlesztette, továbbá zongora- és hegedűórákat vett. Saját maga fenntartásáról a Kollégium segédkönyvtárosi állásának betöltése, valamint magántanítványok oktatása útján gondoskodott. A tehetséges, jól felkészült ifjú számára tanári állást kínált a losonci főgimnázium. A csábító ajánlatot elfogadta, és négy éven át a logika, ontológia, szónoklattan, matézis, geometria, latin irodalom és római régiségtan tanáraként működött. Közben magántanítványokat vállalt, és oktatta őket jogi ismeretekre, valamint francia és német nyelvre. Kimeríthetetlen tudásszomja vezette őt a pesti egyetem orvosi karára, ahol királyi ösztöndíjasként folytatta tanulmányait. Kiváló

előmenetelének köszönhető, hogy még diplomájának megszerzése előtt maga mellé vette őt segédjének Rácz Sámuel, az élettan (physiologia) professzora.

Kováts Mihály adjunktust tizenegy évfolyamtársával együtt 1794-ben avatták orvosdoktorrá. (Abban az időben az orvos-növendékeknek ehhez csak szigorlatozniuk kellett, a disszertáció írásának kötelezettségét csak később vezették be.) Orvosdoktori diplomájának birtokában külföldi tanulmányútra indult: egy éves bécsi tartózkodás után német, svájci és cseh egyetemi városokba utazott, ahol – mint írja – „sok Nagy és Tudós férfiaknak a’ magok kézírásokkal együtt feltaláltatnak”. Ezután fél esztendeig időzött Bécsben, ahol „az Anglus nyelvet egész ott laktomban, más dolgaimtól üres órámban egy Anglus mestertől tanultam”. Hazatérve Sárospatak orvosa és a Kollégium kémia tanára lett; innen Debrecen csábította el főorvosnak a híres Wesszprémi István helyébe, majd visszatért Sárospatakra kémia- és fizika tanárnak. „De mind ezen tisztességes hivatalokat csupán azon az okon nem fogadtam el, mivel már azon időkben a Magyar Litera-Turát tévén magamnak, a’ gyógyítás mellett fő tárgyul, üres órámban a” lett a” szándékom, hogy a’ tudományokat Magyar nyelven kívánjam terjeszteni ’s a’ hazámba ültetni...” – fogalmazott később.

Kováts Mihály külföldi tanulmányútja során ismerkedett meg az erdélyi szász származású, de szülőhelyéről Brassóból Németországba költözött és a Saale melletti Halle híres egyetemén katedrát nyert Martin Schmeizel (1679–1747) által uralomra juttatott szellemi irányzattal, a *polyhistorismussal*. Adottságai és felkészültsége – mondhatjuk – predesztinálták őt ennek követésére. Így lett „e kor egyik legszorgalmasabb orvos-írója, aki a hazai irodalomban 1797-től szüntelenül

fáradozott” – írja róla könyvében (1953) az ugyancsak sárospataki neveltetésű Gortvay György.

Az elsősegély-nyújtással foglalkozó kézikönyvek ősenek tekinthető „*Szükségben való és segedelem tábla a vízbe fült, megfagyott és holtan születni látszott kisdedekre nézve*” című munkája (1798), amely tót (szlovák) és szerb nyelven is megjelent. Hazánk veszettséggel fennállott súlyos fertőzöttségét tükrözi „*Szükségben való és segedelem tábla a veszett kutya harapásról, a mérgekről, a falatnak gégeben való megakadásáról, gőz miatt való megfúlásról sat. egy veszett kutya rézre metszett képével*. Pest, 1798. A 18. század második felében élénk vita dúlt a rühösség kóroktanáról. Hazánkban elsőként Kováts Mihály foglalt állást határozottan ez ősi, főleg a tömlöcökben és kórházakban, a katonaságnál igen elterjedt népbetegség *parazitás* eredete mellett: „A rüh – írta 1799-ben – az ember bőre alatt termő emberi kis pondrótskától (*acarus humanus*) származik, a mely különbözik az érett sajtnak, a kötetlen sebekben az légy megköpésétől származni szokott pondrótskától...”. Egyik korai propagálója volt a himlő elleni védőoltásnak; erről alkotott véleményét „*Értekezés a himlő kiirtásáról*” c. munkájában fejtette ki (1822). Három kiadást ért meg *Hufeland* jenai professzor „*Makrobiotika*” c. művének Kováts Mihály fordításában először 1799-ben napvilágot látott magyar nyelvű változata; a nagyszerű könyvet utóbb Budán szerb-, Pozsonyban latin nyelvre ültetve is kiadták. „*Én jeget törtem, mert legelső magyar Chemiát írtam*” – olvashatjuk valóban első magyar nyelvű, egyetemi tankönyvként is használt kémia könyvének előszavában (1807). Ugyanitt lesújtó véleményt mond az alkímiairól: „Az alchémianak semmi egyéb atyafisága nints a Chémiával, hanem hogy neveik hasonlók. Az igaz, hogy

az alchémia anyja a Chémianak, de mit tehet arról a leány, hogy az anyja bolond.” A második kötetben az ásványi és növényi savokról ír, a harmadikban az állati testben levő anyagokkal, a negyedikben a fémekkel foglalkozik. Nyelvújítási szempontból említjük, hogy Kováts Mihály a „neológok” közé állt: új kifejezéseket keresve például a kémikust „titkáts”-nak, a hidrogént „vítzárgy”-nak, az oxigént „savanyító”-nak, az orvosdokort – így saját magát is – „orvosnagy”-nak nevezte. „Az állati mágnesség mérőserpenyője” c. könyvében (I–II. kötet, 1818.) írja: „...Pesten a mágnesség annyira lábrakapott, mint szintén valaha Párisban és most Berlinben. Most itt is már három mágnesező szuszék van és az kórok által oly sűrűen látogattnak, mint hajdan Párisban és ma Berlinben. Ezen anyavárossból kiterjede ez a gyógyítás neme vagy legalább az arról való nagy hír az egész Hazába”. Az ásványtan terén jelentős munkája a *Lexicon mineralogicum enneaglottum* (1822). Figyelemre méltó, hogy ő írta az első magyar nyelvű törvényszéki orvostani könyvet (1828). Az ország legjelesebb orvosaival együtt „*Antiorganon azaz organarosta. Similia similibus, Broussaiság, vagy nadálydühösség*” c. művében (1830) keményen ostromozta az „*orvosi különcök*” működését. A gyógyszerészet történetében jelentős „*Magyar patika*” című összefoglaló műve (1838). A Magyar Tudós Társaság adta ki a „*Magyar helyesírás és szóragsztás főbb szabályai*” c. könyvét. Nem kevés munkával állította össze „*Háromnyelvű fejtő: természethon, titoktan, orvostudományi műszótár*” I–VIII. kötet, 1845–1848) c. munkáját, amelyet „hattyúdalanak” is tekinthetünk: a nyelvújítási törekvéseivel Kazinczy Ferenchez és köreihez csatlakozó fáradhatatlan tollforogató, az MTA levelező tagja ugyanis a ’48-as szabadságharc leveretése után visszavonult a Borsod megyei Mezőcsátra, s ott

hunyt el 83 éves korában (1851). Értékes magánkönyvtárát a Sárospataki Református Kollégiumra hagyományozta.

A 18. század orvostudományában a felvilágosodás hatására lábra kapó vitalisztikus eszmék és filantróp törekvések készítették Ch. W. Hufeland (1762–1836) jenai, majd berlini orvosprofesszort az általa „makrobiotikának” nevezett, „az emberi élet meghosszabbítását” célzó „művészet” orvosi gyakorlatban való elterjesztésére. Kováts Mihály a Goethe köréhez tartozó Hufelanddal németországi tanulmányútja során ismerkedett meg, és vált hívévé olyannyira, hogy nem csupán átültette könyvét magyar nyelvre, hanem azt személyes tapasztalatok alapján „*a nehezebb helyeken megvilágosította, alkalmatosság szerint a magyar hazára szabta, néhol pedig megbővítette*”. Ehhez belföldi utazások váltak szükségessé. Az útjai során gyűjtött tapasztalatai alapján riasztó képet festett egészségügyünk akkori állapotáról. Leírásából kiderül, hogy ő nem csupán az egyes emberek, hanem a magyar nemzet életét kívánta meghosszabbítani.

A diaetetikával kiegészült *makrobiotika* oktatására a pesti Egyetem orvosi karán tanszéket állítottak (1830). Ennek élére Toldy Ferenc orvosdokort neveztek ki, aki Hufeland könyvét újból magyar nyelvre fordította (1825), ám hazai vonatkozású kiegészítések nélkül. Nem is ezzel, hanem irodalomtörténeti munkásságával vált ismertté.

Az Európára tört kolera (1831) haláltánca a makrobiotika tanításait elsöpörte. Semmelweis gyermekágyi lázra vonatkozó kutatásai, majd Pasteur és Koch munkássága a kórokozó baktériumok felfedezésével, a fertőzés fogalmának elismerésével, szerepének és jelentőségének elfogadtatásával új korszakot nyitott az

orvostudományban. A makrobiotikával együtt Kováts Mihály „orvosnagy” emléke is feledésbe merült. A hosszú élet titkának megfejtése azonban mindmáig megoldatlan, ám sokakat foglalkoztató probléma. Napjaink kutatói a sejtmagban látható „csillagokban”, a kromoszómákban keresik annak nyitját. Ezek ugyanis valójában DNS-láncok, amelyek a fehérjéket kódoló géneket szerkezetükben hordozzák. Végükön védő *nukleotidák*, ún. *telomérák* találhatók: utóbbiak folyamatos letöredezése vezetne a sejt „megöregedéséhez”, majd halálához, sok sejt megöregedése pedig a szervezet megöregedését, végül halálát okozza. Nem kell tehát mást tenni – vélik – mint a letöredező nukleotidák pótlásáról gondoskodó „*teloméráz*” enzim aktivitását

fokozni, és akkor akár örök életet is nyerhetünk. A teloméráz enzim felfedezéséért Elizabeth Blackburn amerikai kutatónak 2009-ben Nobel-díjat adtak.

Kováts Mihály nem kapott Nobel-díjat. A hosszú élet biztosítékát a környezet egészséges voltában kereső egykori pataki diákból és tanárból lett orvosdoktor, az MTA legelsőik között megválasztott levelező tagja, a 250 évvel ezelőtt született „orvosnagy” azonban munkásságával kiérdemelte, hogy emléke fennmaradjon, és az Iskolakert róla elnevezett egyik sétánya emlékeztesse a pataki diákokat a reformáció, Sárospatak és a pataki Kollégium nemzetünk fennmaradásáért folytatott, az orvostudományban is emlékezetes küzdelmeinek jelentőségére.

Zsuzsi, 2009